

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КОМУНІКАТИВНИХ ТРЕНІНГІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Нестеренко Л. О.

ВСТУП

Реформування системи вищої освіти України робить пошук нових досконалих шляхів її функціонування основною проблемою розвитку освітньої системи, оскільки характер змін, які відбуваються в суспільстві, потребує не просто оновлення традиційних схем відносин між студентами та викладачами, а наповнення новим змістом професійної діяльності науково-педагогічних працівників щодо здійснення та реалізації власної професійної діяльності. Відтак, трансформації, що відбуваються стосуються не лише теоретико-методологічних аспектів функціонування системи вищої освіти в цілому, але й конкретних підходів щодо викладання певних дисциплін.

Викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, яке є результатом реформування системи вищої освіти України з метою підвищення її якості, може служити яскравим прикладом сучасних трансформацій в освітній сфері.

Аналіз нормативно-правової бази засвідчує¹, що професійне спрямування у процесі викладання іноземної мови передбачає диференційоване навчання з урахуванням освітніх потреб, вимагає, створення умов для оволодіння матеріалом відповідно до професійного самовизначення, адже метою професійного спрямування навчання є забезпечення можливостей для рівного доступу до кваліфікованої професійної підготовки, неперервної освіти впродовж всього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства.

У той же час, системний аналіз психологічних праць², робіт з педагогіки³ та наукової літератури присвяченої методиці викладання

¹ Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», затверджений наказом Міністерства освіти України 23.03.2021 № 610. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standartnahrupuprofesiy_Vykkladachi_zakladiv_vyshchoyi_osvity_25.03.pdf (дата звернення 12.07.2021).

² Рибалка В. В. Аксіологічні основи психологічної культури особистості : навч.-метод. посібник. Чернівці : Технодрук, 2009. 228 с.

іноземної мови⁴ дозволяє стверджувати, що існують певні особливості викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, які полягають у фаховому контексті обраної спеціальності, основним актуальним завданням якої є оволодіння знаннями фахової термінології і набуття вмінь використовувати вузькоспеціалізовану лексику для виконання навчальних професійно орієнтованих завдань, спрямованих на подальше спілкування у виробничих ситуаціях. Тому, виконуючи зростаюче соціальне замовлення на підготовку таких спеціалістів в умовах розширення міжнародних зв'язків, нормативні документи Міністерства освіти і науки України визначили предметом навчання майбутніх фахівців спеціальну галузеву лексику.

1. Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Діяльність сучасних викладачів іноземної мови спрямована на пошук ефективних форм мотивації студентів, особливих прийомів та засобів викладання великого обсягу матеріалу таким чином, щоб за обмежений період сформувати необхідні фахові знання певної термінологічної лексики та вміння користуватися ними в межах своєї професійної діяльності.

Провідну роль в навчальному процесі нині як ніколи раніше, відіграють саме практичні заняття, під час яких студенти ознайомлюються з новою лексикою, опрацьовують автентичні тексти, вчать використовувати здобуті знання на практиці, а розв'язання комунікативно-пізнавальних завдань здійснюється завдяки різноманітним сучасним засобам іншомовного спілкування: *рольові ігри, навчальні ситуативні завдання, парні та групові форми роботи* тощо⁵.

Основними ж підходами до навчання англійській мові за професійним спрямуванням лишаються *особистісно-орієнтований, діяльнісний і комунікативно-когнітивний*, у центрі уваги яких перебуває особистість студента, урахування його особливостей, можливостей та здібностей. Вони реалізуються на основі диференціації та індивідуалізації навчання, нових інформаційних мультимедійних технологій,

³ Марцинковская Т. Д. Психология и педагогика : учебник. М. : Проспект, 2011. 464 с.

⁴ Тарнопольский О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі : підручник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019.

⁵ Нестеренко Л. О. Особливості використання психологічних тренінгів у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : Грінь Д. С., 2014. Вип. 1 (10). С. 107–110.

принципів продуктивності навчання, автономії, орієнтації на мовленнєвий розвиток навчання у співробітництві та методом проектів.

Відтак, зважаючи на актуальність та суспільну значимість даного питання, ми можемо сформулювати **мету**, яка полягає у необхідності обґрунтування використання окремих елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням. Адже нові вимоги до викладання іноземної мови вимагають застосування нових підходів.

Для досягнення поставленої мети нами були визначені наступні **завдання**:

- 1) *проаналізувати переваги застосування комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови;*
- 2) *визначити вимоги до застосування психологічного інструментарію у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням;*
- 3) *окреслити основні методичні принципи застосування комунікативних тренінгів у ході викладання англійської мови згідно нових вимог.*

Психологічні методи впливу вже довели свою ефективність у багатьох соціальних сферах⁶, і це, на нашу думку, робить їх використання доцільним і у процесі викладання іноземної мови. Відтак, цілком логічним є залучення психологічного інструментарію (одним із елементів якого є комунікативні тренінги) до процесу викладання англійської мови за професійним спрямуванням. Адже використання окремих елементів психологічних тренінгів безпосередньо сприятиме підвищенню загальної комунікативної компетентності студентів, що і є одним із завдань запровадження викладання іноземної мови за професійним спрямуванням.

2. Аналіз існуючих методів вирішення проблеми та формулювання основних умов впровадження комунікативних тренінгів до процесу викладання професійно-орієнтованої англійської мови

Проаналізувавши особливості застосування викладачами кафедри англійської мови окремих елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням в НаУКМА⁷, ми дійшли висновку про те, що комунікативні тренінги,

⁶ Мусатов С. О. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації : наук.-метод. посіб. для вчителів. Київ : Педагогічна думка, 2008. 96 с.

⁷ Нестеренко Л. О. Робоча програма навчальної дисципліни: «Англійська мова (за професійним спрямуванням) для студентів ФСНСТ», ухвалена на засіданні кафедри англійської мови НаУКМА 15.04.2019, протокол № 5. 12 с.

спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок, мають на меті підвищення загальної комунікативної компетентності учасників комунікативного процесу, який виявляється в комунікативному акті (зовнішніх виявах динамічної комунікативної позиції індивіда, куди входять як вербальні так і невербальні прояви).

І саме за умов використання елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, зазвичай досягаються основні якісні ознаки, важливі саме у процесі комунікації, що відбувається іноземною мовою. Це наступні характеристики:

- адекватність (відповідність цілям та обставинам комунікативного акту);
- імпульсивність (наявність всіх необхідних елементів комунікативного акту);
- вибірковість (вибір найкращої альтернативи з усіх можливих);
- опредмеченість (використанні як вербальних так і невербальних способів комунікації).

Таким чином, використання елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням виявляється не тільки в формуванні ефективних комунікативних навичок, але і стає певним видом поетапної стратегії зміни комунікативної поведінки та формування комунікативної компетентності студента.

Адже послідовно студенти свідомо переходять від стану необхідності в стан обізнаності, від стану обізнаності до стану знання та вміння співвідносити свої власні цілі та інтереси з цілями та інтересами суспільства, організації, і нарешті, до зовнішнього вияву комунікативної поведінки спрямованої на максимальне досягнення ефективної навчальної діяльності, що великою мірою забезпечується рівнем розвиненості комунікативної компетентності.

При цьому важливе значення відіграють комунікативні навички викладача іноземної мови. Здійснений аналіз наукових джерел засвідчує, що феномен комунікації завжди перебував у полі зору таких дослідників в галузі психології управління, соціальної психології та педагогіки як А. Богуш⁸, О. С. Виханський⁹ та В. К. Майборода¹⁰.

⁸ Bogush A., Korolova T., Popova, O. Development of university students' linguistic-cultural competence under conditions of coronavirus pandemic: Ukrainian dimension. *Advanced Education*. 2021. № 17. P. 103–117. DOI : <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228611> (дата звернення 12.12.2021).

⁹ Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент. Москва : ГАРДАРИКА, 1998. 528 с.

¹⁰ Майборода В. К., Нестеренко Л. О. Провідні умови розвитку психолого-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис*. 2013. № 2 (Додаток: «Наука і вища освіта»). С. 165–174. Авторські с. 162–174.

Огляд літератури (О. О. Бодалев¹¹, Л. М. Карамушка¹², Л. Е. Орбан-Лембрик¹³) за темою дослідження свідчить, що найбільш поширеними є наступні типи професійної комунікації:

- вертикальна та горизонтальна комунікація;
- безпосередня та опосередкована комунікація;
- формальна та неформальна комунікація;
- керована та некерована комунікація;
- комунікація залежно від рівня міжособистісної взаємодії, тощо.

На основі аналізу вказаних вище типів комунікації можна зробити висновок, що найменш керованими та найбільш непередбачуваними під час здійснення професійної діяльності педагогами є безпосередні, неформальні та некеровані комунікації в системі вищої освіти. Тобто ті, завдяки яким учасники освітнього процесу отримують найбільшу кількість інформації, і, на які, доволі важко впливати з метою контролю якості професійної інформації, що отримується чи передається.

Системний аналіз літературних джерел (J.-U.Sandal¹⁴, S.Derkach¹⁵, В. І. Луговий¹⁶) дозволяє зробити висновок про те, що акцент на вдосконаленні саме вербальних повідомлень може суттєво вдосконалити рівень комунікативної компетентності учасників освітніх взаємодій в системі вищої освіти. Адже ми можемо зробити припущення про те, що невербальні засоби комунікації набули великого значення через той факт, що культура усної комунікації достатньо не сформована. Чи, можливо, певною мірою втрачена, або ж структура професійної вербальної комунікації в організації не відповідає її цілям. І саме через це відбуваються значні втрати професійної інформації в

¹¹ Бодальов О. О. Рабочая книга практического психолога : учеб. пособ. для специалистов, работающих с персоналом. Москва : Институт Психотерапии, 2006. 640 с.

¹² Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

¹³ Орбан-Лембрик Л. Е. Основы психологии управления : монография. Ивано-Франківськ : «Плай», 2002. 426 с.

¹⁴ Sandal J.-U., Detsiuk T., Kholiavko N. Developing foreign language communicative competence of engineering students within university extracurricular activities. *Advanced Education*. 2020. № 7 (14). P. 19–28. DOI : <https://doi.org/10.20535/2410-8286.192411> (дата звернення 12.07.2021).

¹⁵ Komar O., Kolisnichenko A., Derkach S., Kapeliushna T. Newly qualified foreign language teachers' adaptation in profession: challenges, problems, first achievements and further prospects. *Advanced Education*. 2021. Issue 17. P. 35–45. DOI : <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228211> (дата звернення 12.12.2021).

¹⁶ Луговий В. І. Чинники і умови забезпечення якості вищої освіти в Україні в процесі євроінтеграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 1. С. 98–103.

системі вищої освіти під час її передачі від відправника отримувачу в усній формі.

Проаналізувавши різноманітні типи комунікації (вертикальну та горизонтальну комунікацію; безпосередню та опосередковану комунікацію; формальну та неформальну комунікацію; керовану та некеровану комунікацію; комунікацію залежно від рівня міжособистісної взаємодії, тощо), ми дійшли висновку, що формальні та керовані комунікації мають менше якісних втрат під час передачі від адресанта до адресату порівняно з іншими видами комунікацій через те, що по-перше, як правило, всі вони мають письмовий вигляд, а, по-друге, їх стиль є суворо регламентованим, що унеможливило багатоваріантність тлумачень.

Аналіз здобутків психолінгвістики¹⁷, яка вивчає вплив структури та організаційної побудови висловлювання (інформації) на кінцеве сприйняття інформації, і в той же час оцінює ефективність мовленнєвого повідомлення (психологія мовленнєвих стереотипів, фактори селективності сприйняття інформації та ін.), дозволяє наблизитися до розуміння змісту комунікативної компетентності викладача ЗВО.

Так, наприклад, О. О. Леонтьєв¹⁸, приходять до висновку, що мовленнєвий вплив є результатом трьох видів спілкування, (за його власною класифікацією), а саме: предметно-орієнтованого, особистісно-орієнтованого та соціально-орієнтованого. Учений стверджує, що «комунікація – це в першу чергу, не що інше, як спроба внесення корекції в світ співрозмовника...»¹⁹, яка стає можливою лише за умови існування подібного (схожого) існування реальності, і, навпаки, єдність розуміння реальності та узгодженість спільних дій роблять можливими ефективну комунікацію.

Детальний науковий аналіз здобутків психолінгвістики дозволяє також виділити декілька елементів, що впливають на формування комунікативної реальності учасників освітніх взаємодій. Це насамперед: індивідуальні характеристики, які є змінними, та незмінні – до яких відносять соціально-сформовані характеристики, що впливають на загальне сприйняття світу. До таких, наприклад, відносять «професійний образ світу», який є результатом залучення особисті до системи освіти, та завдяки якому формується інваріантна картина світу,

¹⁷ Леонтьєв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. для студентов ВУЗов. М. : Смысл: Academia, 2004. 345 с.

¹⁸ Леонтьєв А. А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл ; Санкт-Петербург : Лань, 2003. 287 с.

¹⁹ Леонтьєв А. А. Основы психолінгвістики. 2003. С. 272.

соціально та когнітивно адекватна для того, аби служити орієнтовною основою для ефективної діяльності особистості в ньому.

Отже, з одного боку, ступінь сформованості комунікативних навичок викладача ЗВО значною мірою залежить від структури освітньої організації, від її цілей та потреб учасників освітніх взаємодій у професійній інформації, від їх готовності дотримуватись певних соціально-психологічних та когнітивно-контекстуальних вимог у процесі здійснення професійної комунікації, від готовності учасників комунікації бути «відкритими» до формування комунікативної компетентності. З іншого боку, рівень комунікативної компетентності викладача ЗВО суттєво впливає на стан комунікативних навичок інших учасників освітнього процесу в системі вищої школи.

Також, на основі здійсненого нами аналізу літературних джерел²⁰ щодо особливостей комунікації між учасниками освітніх взаємодій ми можемо запропонувати наступне визначення терміну «комунікативна компетентність викладача іноземної мови». *Отже, **комунікативна компетентність викладача іноземної мови** це – соціально-психологічний механізм та здатність викладача іноземної мови застосовувати певну сукупність знань, умінь та навичок, для забезпечення ефективного спілкування, що формується у процесі безпосередньої взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу та є результатом даних взаємодій.* Водночас комунікативна компетентність виступає дієвим механізмом ефективної та продуктивної адаптації викладача іноземної мови до швидкозмінного оточуючого середовища, умовою повноцінної та успішної взаємодії особистості науково-педагогічного працівника з іншими учасниками освітнього процесу у ЗВО та важливою передумовою забезпечення якості вищої освіти. Відтак, рівень сформованості комунікативної компетентності викладача суттєво впливає на якість застосування елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням.

На основі аналізу змісту комунікативної компетентності та комунікативних взаємодій в системі вищої освіти ми можемо сформулювати *основні компоненти комунікативної компетентності викладача іноземної мови:*

- вміння демонструвати увагу до партнера по комунікації, усвідомлювати не лише вербальні, а й невербальні елементи комунікації;

²⁰ Нестеренко Л. О. Педагогічні умови розвитку психолого-педагогічної культури викладача ВНЗ. *Проблеми освіти : наук. зб. Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОНмолодьспорту України*. К., 2016. Вип. 73. С. 200–205.

- можливість здійснювати постійний самоконтроль, та, своєю мовленнєвою й не мовленнєвою поведінкою допомагати співрозмовнику зрозуміти себе;

- вміння використовувати мовленнєві засоби у відповідності до конкретного функціонального стилю, якого вимагає комунікативна ситуація та володінням навичками передавати повідомлення за допомогою невербальних засобів комунікації, тощо;

- намагання знайти у почутому корисну інформацію; концентруватися; фіксувати основні положення за допомогою письмового мовлення; утримуватися від порад та швидких висновків до серйозного осмислення комунікативного повідомлення; задавати уточнюючі запитання; формувати висновки у внутрішньому мовленні; аналізувати невербальні сигнали комунікатора; аналізувати та оцінювати зміст повідомлення важливими факторами, що стимулюють розвиток зворотного зв'язку.

Найбільш яскраво дані компоненти себе маніфестують за умови дотримання викладачем англійської мови соціально-психологічних (встановлення психологічного контакту; атрактивність; виявлення партнерської позиції; виявлення емпатійності; щирість в спілкуванні) та когнітивно-текстуальних умов (поєднання теоретичних та емпіричних матеріалів в момент викладення власної позиції; використання раціональних та емоційних звернень до аудиторії; використання ефекту новизни; дотримання порядку подачі матеріалу; здійснення повторення найбільш важливого матеріалу). Оскільки за умови ефективного використання соціально-психологічних та когнітивно-текстуальних рекомендацій досягається найбільш оптимальний результат комунікації.

Отже комунікативна компетентність викладача іноземної мови може виступати інтегральним показником рівня сформованості загальної професійної компетентності науково-педагогічного працівника, та, одночасно, тим компонентом у структурі, що за умови удосконалення сприятиме подальшому професійному розвитку викладача ЗВО, що безпосередньо позначатиметься на якості освіти та впливатиме на результативність застосування окремих елементів комунікативних тренінгів у ході викладання англійської мови за професійним спрямуванням.

Також нами²¹ наведені основні компоненти комунікативної компетентності викладача іноземної мови (вміння демонструвати увагу

²¹ Нестеренко Л. О. Особливості використання психологічних тренінгів у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : Грінв Д. С., 2014. Вип. 1 (10). С. 107–110.

до партнера по комунікації, усвідомлювати не лише вербальні, а й невербальні елементи комунікації; самоконтроль; вміння використовувати мовленнєві засоби у відповідності до конкретного функціонального стилю, якого вимагає комунікативна ситуація та володінням навичками передавати повідомлення за допомогою невербальних засобів комунікації, тощо; намагання знайти у почутому корисну інформацію; фіксувати основні положення за допомогою письмового мовлення; утримуватися від порад та швидких висновків до серйозного осмислення комунікативного повідомлення; задавати уточнюючі запитання; формулювати висновки у внутрішньому мовленні; аналізувати невербальні сигнали комунікатора; аналізувати та оцінювати зміст повідомлення важливими факторами, що стимулюють розвиток зворотного зв'язку) та описано яким чином відбувається реалізація даних компонентів у процесі здійснення викладачем ЗВО професійної діяльності (у процесі поєднання соціально-психологічних та когнітивно-контекстуальних умов).

Так, аналіз праць Л. М. Карамушки²² та Л. Е. Орбан-Лембрик²³ переконливо засвідчує, що багатогранність такого психологічного феномену як комунікація та його складна структура водночас визначають і основні шляхи його вдосконалення.

Так, одним із способів демонстрації високо рівня комунікативної компетентності викладача іноземної мови виступає *активне слухання*, яке, власне, і допомагає уникнути непорозумінь та пересвідчитися, що було досягнуто основну комунікативну мету. Активне слухання може стати одним із найбільш ефективних способів, що дозволить підвищити ефективність комунікації в аудиторії та якість викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. І ця теза знаходить своє відображення в ході аналізу наукової літератури з методики викладання іноземної мови та робочих програм з викладання англійської мови за професійним спрямуванням.

Праці М. В. Гриньової²⁴ та О. Б. Тарнопольського²⁵ дозволяють стверджувати, що студенти підходять до вивчення іноземної мови через сферу діяльності, яка вже відома для них. Це означає, що вони

²² Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

²³ Орбан-Лембрик Л. Е. Основи психології управління : монографія. Івано-Франківськ : «Плай», 2002. 426 с.

²⁴ Гриньова М. В. Саморегуляція : навч.-методич. посіб. / Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2008. 268 с.

²⁵ Тарнопольский О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі : підручник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019.

можуть одразу використовувати вивчений матеріал у роботі та навчанні. Відтак, метою дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» традиційно виступає формування необхідної комунікативної спроможності в сферах професійного та ситуативного спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами; оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела, тощо. Окрім основних завдань дисципліни, які традиційно полягають в навчанні, розвитку та удосконаленні різноманітних видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, діалогічного мовлення, читання, письма та перекладу.

Так, наприклад, в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія», робоча програма²⁶ для студентів другого року навчання з англійської мови за професійним спрямуванням, допомагає не лише вдосконаленню мовленнєвих та мовних навичок з англійської мови, а й забезпечує умови, що сприяють засвоєнню фахових дисциплін. Адже значна кількість фахової літератури викладена англійською мовою, і деякі фахові предмети в Університеті також викладаються англійською мовою.

Сама ж програма курсу «Англійська мова за професійним спрямуванням»²⁷ в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» базується на комунікативному підході до викладання іноземної мови (в основу розробки програми такого типу покладено теорію комунікативного навчання мові) і належить до нового типу навчальних програм, де на перший план висувається завдання практичного активного оволодіння англійською мовою.

Відповідно, дана програма орієнтована на розвиток спеціалізованих мовних і мовленнєвих навичок, вмінь фахового спрямування та вироблення комунікативної компетенції студентів на рівні, що умовно називається «вищесередній» («upper – intermediate»).

Саме тому, в процесі вивчення англійської мови за професійним спрямуванням, окрім суто лінгвістичних компетенцій, студенти формують такі компетенції як: здатність планувати роботу та керувати часом; здатність працювати як у команді, так і самостійно; уміння орієнтуватися в різноманітних лінгвістичних концепціях, критично їх оцінювати та використовувати їхні здобутки у власних дослідженнях;

²⁶ Нестеренко Л. О. Робоча програма навчальної дисципліни: «Англійська мова (за професійним спрямуванням) для студентів ФСНСТ», ухвалена на засіданні кафедри англійської мови НаУКМА 15.04.2019, протокол № 5. 12 с.

²⁷ Ibid. С. 5.

здатність самостійно опановувати нові знання, критично оцінювати набутий досвід тощо.

З огляду на вищезазначене, особливого значення набувають здобутки психологічної науки щодо особливостей спілкування між викладачем та студентами та психологічні способи підвищення ефективності даного спілкування. Аналіз наукового доробку Р. С. Коритнюк, І. В. Ніженківської, О. Г. Кісельова, К. Л. Косяченко та Л. Л. Давтян²⁸, дозволяє стверджувати, що чітке формулювання цілей іншомовної мовленнєвої діяльності, соціальна і професійна спрямованість цієї діяльності, задоволеність студентів при вирішенні приватних завдань, формування в студентів уміння творчо підходити до вирішення приватних завдань, сприятливий психологічний клімат у навчальному колективі сприяють якісному викладанню іноземної мови за професійним спрямуванням та є пріоритетними. Відповідно набувають нового значення і умови, які можуть забезпечити забезпечення викладання іноземної мови за професійним спрямуванням на належному рівні.

Наш досвід засвідчує, що в процесі комунікації, яка здійснюється у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, учасники освітніх взаємодій традиційно використовують наступні види слухання:

- емпатичне слухання – вміння розуміти почуття, емоції мовця, уявляти себе на місці співрозмовника, співпереживати йому;
- критичне слухання – цілеспрямований аналіз отриманої інформації та її критичне сприйняття, розуміння, що дозволяє зважити всі за і проти, погодитися або не погодитися з співрозмовником;
- пасивне слухання – мінімальне втручання в монолог співрозмовника;
- активне слухання – максимальне встановлення зворотного зв'язку зі співрозмовником і використання даного виду слухання поєднує в собі такі види слухання як емпатійне, пасивне та критичне слухання.

Змістовний аналіз видів слухання дозволяє стверджувати, що саме використання прийомів активного слухання у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням, дозволяє забезпечити використання основних умов вдосконалення ефективності комунікації між основними учасниками.

²⁸ Коритнюк Р. С., Ніженківська І. В., Кісельова О. Г., Косяченко К. Л., Давтян Л. Л. Принципи і методологія сучасної андрагогічної моделі навчання дорослих. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика*. 2018. Вип. 29. С. 59–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2018_29_8 (дата звернення 12.12.2021).

До найбільш поширених прийомів активного слухання традиційно відносять²⁹: *паузи, уточнення, перефраз, переказ, розвиток думки, повідомлення про сприйняття, повідомлення про сприйняття себе, повідомлення про хід розмови* тощо.

Аналіз прийомів активного слухання³⁰, у свою чергу, дозволяє окреслити вимоги до активного слухання у ході залучення елементів комунікативних тренінгів в процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням:

- максимальна концентрація на висловлюванні співрозмовника та тимчасове уникнення критичних суджень;
- емпатія по відношенню до співрозмовника;
- увага до невербальних проявів комунікації;
- заохочення співрозмовника дозволяє налаштуватися на спілкування.

Практична реалізація вищезазначених вимог у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням (на прикладі англійської мови) також може бути досягнена за умови використання різноманітних невербальних (усмішка, кивання, доброзичливий погляд) та вербальних способів комунікації.

До вербальних проявів можна віднести наступні лексичні та граматичні засоби:

- «ехо-питання» (echo questions): «I think ...» – «Do you?»;
- розділові питання (tag questions): «You think ..., don't you?»;
- фрази, що демонструють інтерес до слухача: «Go on!», «I am listening to you!», «That's it.»;
- повторення почутої раніше думки: «Do you mean that ...?», «In other words...»;
- відображення (чи віддзеркалення) – вміння зрозуміти те, що складно передати словами. Для демонстрації відображення можна вживати наступні фрази: «Do you feel that ...?», «Do you think that ...?»;
- узагальнення почутої інформації. Досвідчений викладач обов'язково підведе підсумок, тим самим даючи зрозуміти, що уважно слухав співрозмовника і зрозумів його основну думку. Це наступні фрази: «I guess, I understand that you ...», «It seems to me that the key point is ...».
- резюмування. Цей прояв активного слухання найбільш ефективно допомагає домогтися точного розуміння почутого (сказаного)

²⁹ Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, випр. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

³⁰ Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности : учеб. пособие. М. : Академия, 2009. 393 с.

співрозмовником. Суть його в тому, що учасники освітньої взаємодії власними словами підводять підсумок основним думкам співрозмовника. При резюмуванні з цілої частини розмови виділяється тільки головна думка. Найбільш часто резюмування в процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням можна використовувати в таких ситуаціях як: pair discussions; group discussions; projects; interviews, тощо.

Загалом, резюмування, як вид активного слухання, можна використовувати в усіх комунікативних ситуаціях у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. А особливо корисним даний вид активного слухання може бути ефективним у процесі обговорення дискусійних питань. Наприклад, коли учасники освітніх взаємодій планують висловити незгоду щодо почуті інформації, ми можемо спочатку виділити у висловлюванні співрозмовника головне та підсумувати сказане. В такому випадку співрозмовникам не доведеться розпорошуватися, приводячи контраргументи, і їм вдасться відповісти на суть заперечення. А ще краще попросити зробити резюме самого співрозмовника (тоді він повинен буде позбавити своє заперечення від усього другорядного, що значно полегшить процес сприйняття інформації та виконання поставленого завдання).

Зважаючи на вищезазначене, ми можемо зробити висновок, що високий рівень комунікативної компетентності викладача іноземної мови у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням є надзвичайно складним і багатовимірним явищем, яке значною мірою визначає якість використання психологічного інструментарію в аудиторії.

Відтак, сам засіб (спосіб, стиль) комунікації викладача іноземної мови під час навчального процесу стає важливим інструментом спілкування. Тобто зміст отримуваної інформації залежить насамперед від того, наскільки учасники навчального процесу вміло та ефективно використовують усі можливі способи передати а отримати (інтерпретувати) важливу інформацію у процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.

Тож, узагальнюючи все вищевикладене, можна стверджувати, що використання вербальних та невербальних прийомів активного слухання у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням виявляється у якісному вдосконаленню навчання іноземній мові, що у перспективі сприяє:

- забезпеченню позитивної атмосфери на заняттях з іноземної мови;
- мінімізації ймовірності конфліктних ситуацій у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням;
- та в цілому, формуванню поваги та довіри між учасниками освітнього процесу.

Відтак, активне слухання, за умови системного та цілісного використання, стає одним із важливих способів підвищення ефективності комунікації у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням та суттєво покращує його якість.

Тож результатом впровадження та більш активного використання окремих елементів комунікативних тренінгів в процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням, стає:

- *створення реалістичних умов для використання знань з іноземної мови;*
- *отримання знань в сфері психології особистості та спілкування;*
- *формування навичок та вмінь ефективного спілкування;*
- *корекція, формування та розвиток установок, що забезпечують успішність спілкування;*
- *розвиток здібностей адекватного оцінювання себе та інших.*

На підставі досвіду отриманого у процесі використання окремих елементів комунікативних тренінгів у ході викладання іноземної мови за професійним спрямуванням досвіду нами були також визначені загальні вимоги до застосування психологічних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням. Так, для максимального забезпечення ефективності використання психологічних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням, на нашу думку, необхідно:

- по-перше, встановити базовий комунікативний стандарт (мінімальний рівень комунікативних знань та вмінь студентів, оскільки ефективність їх професійної діяльності суттєво залежить від ефективності здійснення комунікації).
- по-друге, запровадити до навчальних програм та планів проведення занять з використанням психологічних тренінгів, оскільки в сучасній психологічній науці та практиці³¹ значну увагу приділяють проблемам удосконалення професійної підготовки саме шляхом впровадження тренінгових програм.

Цей факт пояснюється унікальними можливостями модифікації мотивації учасників шляхом демонстрації їх досягнень та недоліків; об'єктивациєю поведінки та діяльності учасників тренінгів; досконалим оволодінням новими моделями комунікативної поведінки. При цьому основними перевагами запровадження окреслених вище інновацій стануть, звичайно добре сформовані та розвинені навички основних видів діяльності з іноземної мови (письма, говоріння, слухання, читання).

³¹ Андрущенко В. Високі педагогічні технології. *Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис*. 2007. № 2. С. 70–76.

ВИСНОВКИ

Важливою особливістю використання психологічного інструментарію у процесі викладання іноземної мови (окрім першочергових завдань з розвитку комунікативної компетентності з іноземної мови, залучення психологічних тренінгів до процесу викладання іноземної мови за професійним спрямуванням), є також:

- розвиток психологічних здібностей сприйняття студентами один одного;
- формування знань щодо особливостей процесу впливу на комунікацію суб'єктивного досвіду, стану та відношення учасників комунікації;
- створення передумов для адекватного ставлення до власних емоцій та емоційної поведінки співрозмовника в процесі комунікації.

З огляду на переваги використання елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання іноземної мови та урахування вимог до застосування психологічного інструментарію у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням нами були визначені основні методичні принципи застосування психологічного інструментарію у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. Це – принцип особистісного спілкування (в його основі лежить положення про злиття процесів спілкування і навчання, нерозривність навчально-пізнавальної діяльності учнів та діяльності спілкування) та принцип колективної взаємодії (такий спосіб організації навчального процесу, де учні активно й інтенсивно спілкуються один з одним, обмінюючись навчальною інформацією, що сприяє розширенню знань, вдосконаленню навичок та вмінь кожного учня; між учасниками спілкування створюються оптимальні взаємодії і формуються характерні для колективу взаємовідносини, а умовою успіху кожного є успіх інших членів колективу). Також, доведено, що рівень комунікативної компетентності викладача іноземної мови суттєво впливає на результати використання окремих елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням. При цьому використання активного слухання значною мірою збільшує ефективність використання психологічного інструментарію у процесі викладання професійно-орієнтованої англійської мови.

Головною ж установкою використання елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням має бути готовність орієнтуватися на іншу людину, визнавати цінність його особистості, брати до уваги інтереси партнера (гуманістичні цінності).

Для цього на заняттях з англійської мови можна використовувати групові дискусії, рольові ігри, зміст яких має відповідати змісту майбутньої професійної діяльності студентів.

Таким чином впровадження та використання елементів комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням забезпечить студентів не лише певним набором лексичних одиниць та граматичних конструкцій з певної теми, але й психологічними знаннями з основ комунікації, сформує практичні навички та вміння в сфері спілкування, скорегує наявні недоліки та сформує й розвине навички, необхідні для успішної комунікації, розвине здібності адекватного й повного пізнання себе та інших людей.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено визначенню особливостей використання комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням. В статті наведені найбільш поширені типи комунікативних взаємодій в системі вищої освіти (вертикальні, горизонтальні, формальні, неформальні, контрольовані, неконтрольовані). Запропоновано визначення комунікативної компетентності викладача іноземної мови. Визначено, що комунікативна компетентність викладача англійської мови є унікальним соціально-психологічним механізмом, що забезпечує створення умов для ефективної комунікації з іншими учасниками освітніх взаємодій в системі вищої освіти та виступає ефективним інструментом для успішної адаптації до швидкозмінного освітнього середовища, що забезпечує можливість ефективної взаємодії в подальшому. Доведено, що викладач англійської мови з високим рівнем комунікативної компетентності має добре сформовані навички активного слухання, уміння встановлювати зворотній зв'язок та високий рівень емпатії. Проаналізовано вплив комунікативної компетентності викладача іноземної мови на якість побудови стосунків між учасниками освітніх взаємодій. У статті також висвітлено переваги застосування психологічного інструментарію, визначено вимоги до застосування комунікативних тренінгів у процесі викладання англійської мови за професійним спрямуванням та окреслено основні методичні принципи їх використання.

Література

1. Bogush A., Korolova T., Popova, O. Development of university students' linguocultural competence under conditions of coronavirus pandemic: Ukrainian dimension. *Advanced Education*. 2021. № 17. P. 103–117. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228611> (дата звернення 12.12.2021).
2. Komar O., Kolisnichenko A., Derkach S., Kapeliushna T. Newly qualified foreign language teachers' adaptation in profession: challenges, problems, first achievements and further prospects. *Advanced Education*.

2021. Issue 17. P. 35–45. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.228211> (дата звернення 12.12.2021).

3. Sandal J.-U., Detsiuk T., Kholiavko N. Developing foreign language communicative competence of engineering students within university extracurricular activities. *Advanced Education*. 2020. № 7 (14). P. 19–28. DOI: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.192411> (дата звернення 12.07.2021).

4. Андрущенко В. Високі педагогічні технології. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*. 2007. № 2. С. 70–76.

5. Бодальов О. О. Рабочая книга практического психолога : учеб. пособ. для специалистов, работающих с персоналом. Москва : Институт Психотерапии, 2006. 640 с.

6. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент. Москва : ГАРДАРИКА, 1998. 528 с.

7. Гриньова М. В. Саморегуляція : навч.-методич. посіб. / Полтавський держ. педагогічний ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2008. 268 с.

8. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

9. Коритнюк Р. С., Ніженківська І. В., Кісельова О. Г., Косяченко К. Л., Давтян Л. Л. Принципи і методологія сучасної андрагогічної моделі навчання дорослих. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика*. 2018. Вип. 29. С. 59–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2018_29_8 (дата звернення 12.12.2021).

10. Леонтьев А. А. Основы психологии. Москва : Смысл; Санкт-Петербург : Лань, 2003. 287 с.

11. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. для студентов ВУЗов. М. : Смысл: Academia, 2004. 345 с.

12. Луговий В. І. Чинники і умови забезпечення якості вищої освіти в Україні в процесі євроінтеграції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 1. С. 98–103.

13. Майборода В. К., Нестеренко Л. О. Провідні умови розвитку психолого-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*. 2013. № 2 (Додаток: «Наука і вища освіта»). С. 165–174. Авторські с. 162–174.

14. Марцинковская Т. Д. Психология и педагогика : учебник. М. : Проспект, 2011. 464 с.

15. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, випр. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

16. Мусатов С. О. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації : наук.-метод. посіб. для вчителів. Київ : Педагогічна думка, 2008. 96 с.
17. Нестеренко Л. О. Особливості використання психологічних тренінгів у процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології* : зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. Херсон : Грінь Д. С., 2014. Вип. 1 (10). С. 107–110.
18. Нестеренко Л. О. Педагогічні умови розвитку психолого-педагогічної культури викладача ВНЗ. *Проблеми освіти: наук. зб. Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН-молодьспорту України*. К., 2016. Вип. 73. С. 200–205.
19. Нестеренко Л. О. Робоча програма навчальної дисципліни: «Англійська мова (за професійним спрямуванням) для студентів ФСНСТ», ухвалена на засіданні кафедри англійської мови НаУКМА 15.04.2019, протокол № 5. 12с.
20. Орбан-Лембрик Л. Е. Основи психології управління : монографія. Івано-Франківськ : «Плай», 2002. 426 с.
21. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти», затверджений наказом Міністерства освіти України 23.03.2021 № 610. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart_na_hrupu_profesiy_Vykladachi_zakladiv_vyshchoyi_osvity_25.03.pdf (дата звернення 12.07.2021).
22. Рибалка В. В. Аксиологічні основи психологічної культури особистості : навч.-метод. посібник. Чернівці : Технодрук, 2009. 228 с.
23. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности : учеб. пособие. М. : Академия, 2009. 393 с.
24. Тарнопольский О. Б., Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі : підручник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019.

Information about the author:

Nesterenko Lyudmila Oleksiivna,

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,

Associate Professor of the English Language Department

at the Humanities Department

National University of Kyiv-Mohyla Academy

2, Skovorody str., Kyiv, 04655, Ukraine